

PERSPEKTIVE
IMPLEMENTACIJE
EVROPSKIH
STANDARDA U PRAVNI
SISTEM SRBIJE

KNJIGA 4

ZBORNİK RADOVA

Priredio
Prof. dr Stevan Lilić

BEOGRAD, 2014

Lektor i korektor

Irena Popović

Tehnički urednik

Zoran Grac

Korice

Marija Vuksanović

Priprema i štampa

Dosije studio, Beograd

ISBN 978-86-7630-469-1

Tiraž

300

Adresa redakcije

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
Centar za izdavaštvo i informisanje
Bulevar kralja Aleksandra 67
Tel./faks: 30-27-725, 30-27-776
e-mail: centar@ius.bg.ac.rs
web: www.ius.bg.ac.rs

CIP – Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
340.137(4-672EU:497.11)(082)

PERSPEKTIVE implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije : zbornik radova. Knj. 4 / priredio Stevan Lilić. – Beograd : Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, 2014 (Beograd : Dosije studio). – 355 str. ; 24 cm. – (Biblioteka Zbornici)

Na spor. nasl. str.: Perspectives of Implementation of European Standards in Serbian Legal System. – Tekst lat. i ćir. – Tiraž 300. – Str. 9–10: Predgovor / urednik ; Forward / editor. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Summaries.

ISBN 978-86-7630-469-1

1. Лилић, Стеван [уредник] [аутор додатног текста]

а) Право – Хармонизација – Европска унија – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 212155404

Проф. др Жика Бујуклић*

РИМСКО-ВИЗАНТИЈСКА ПРАВНА ТРАДИЦИЈА У БУДВАНСКОЈ КОМУНИ ПОД МЛЕТАЧКОМ ВЛАШЉУ

Апстракт

Аутор се бави судбином овој средњовековној традицији после доласка под млетачку власт и констатира да се на примеру Будве јасно показује како промена моћној и цивилизацијски супериорној „защитника“ не мора нужно обезбедити даљи просперитет и свим његовим поданицима. Услед најезде Турака, источњачка позиција Будве се постојано променила и она је сведена на млетачко војно утврђење. За православни живаљ у траговима Зетској приморја, па и Будве, то је период вишевековне борбе, не само за толико оцетанак, него и за очување свој духовној наслеђа. Аутор закључује да су управо прејиси Душановој законика (Паштровски, Грбаљски) и Законика Св. Саве (Иловички) представљали основ очувања српско-византијске правне традиције на приморју, како световне, тако и духовне. Ојуда аутор констатира да је доба настанка Будванској савезу, за владавине цара Душана, представљало врхунац развоја будванске комуне, зеница која она у наредним вековима више није могла досећи.

Кључне речи: Будвански савез. – Зетско приморје. – Византијско правно наслеђе. – Душанов законик. – Законика Св. Саве. – Римска курија и кули Св. Саве. – Млетачка република.

1. Када је Србија дошла под врховну византијску власт, своју државност морала је изграђивати под окриљем њеног ауторитета, али је у области права та доминација ипак довела до цивилизацијског помака. То богато правно наслеђе снажно је прожимало и Душанов законик, а његове одредбе примењиване су не само у новоосвојеним областима у залеђу, већ су директно утицале и на статутарна права градских комуна, као што је то у случају Будве. Несумњиво да и сам подухват кодификовања

* Проф др Жика Бујуклић, редован професор Правног факултета Универзитета у Београду. Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта *Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије* (179059), који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Статута тога града у време Душанове владавине представља догађај који је оставио трајни печат у правном животу те средњовековне комуне.

Као што у сфери економије постоји узајамност интереса између градова на обали и богатог залеђа – јер једино у њиховој међусобној симбиози могу опстати трговински токови, тако се и у области права морао изнаћи баланс који би омогућио даљи просперитет тих двеју заједница. Док је снажно Царство било на врхунцу моћи, та се равнотежа остваривала поштовањем управо тих реално постојећих интереса. Градско племство је у Статуту видело јемство своје самосталности и слободе, а у очувању „древне аутономије” залог свог опстанка. Цар Душан им је Статутом потврдио дотадашње привилегије, тако да су Будвани били директни поданици свога града, а тек су преко своје „општине” (*communitas*) потпадали под власт Српске државе. У периоду Немањића није било знатнијих политичких потреса који би тај, па и друге зетске градове, изложили крупнијим разарањима, пљачки или изнуђивањима. Њихова комунална аутономија, отеловљена у градским статутима, изграђена је управо захваљујући том релативно мирном и стабилном развоју српске државе у чијим су оквирима били. Доласком Зетског приморја под Немањиће, нестало је подвојености и непријатељства између градова и залеђа, карактеристичних за претходна раздобља. Током тог мирног периода, који је трајао више од једног и по столећа, земље у унутрашњости и њихови путеви били су трајно отворени грађанима из приморских комуна, тако да су ови задобили улогу посредника у караванској трговини која је водила ка Медитерану.¹ Међутим, када је централна власт ослабила, а потом и нестала, пресечена је жила куцавица која је та приморска насеља повезивала са балканским залеђем. Формалноправно ти градови су у то време били потпуно слободни, али са аспекта даљег економског развоја и њихове одбрамбене моћи, они тада постају најрањивији.

После урушавања државе Немањића, у приморју се смењују различити обласни господари пред којима комунална власт покушава да спасе своја већ стечена права, али је то било све теже, јер изостанак чврсте централне власти у залеђу проузрокује метеж и општу несигурност. Успешност те борбе зависила је од величине и снаге појединих комуна, али и степена аутономије коју су до тада поседовале. Градови се финансијски исцрпљују, па и у међусобним ратовањима и пљачкама покушавају да нађу излаз за очување своје егзистенције. Економски веома неразвијена Будва, у тој неравноправној борби имала је мало шанси за опстанак. После смене многих завојевача, Будва је „спас” од бројних непријатеља, а поготово Турака, потражила под окриљем млетачког

1 Томе је нарочито допринела производња сребра и других важних метала, која је у Србији значајније отпочела средином XIII века, а за којима је била велика потражња на европским тржиштима. Трговци су се тада трајније везивали за рударска места, попут насеобине немачких рудара Саса у Новом Брду. С. Ђирковић, „Стариград – средњовековна Будва”, уводна студија у књизи Ж. Бујуклић, *Правно уређење средњовековне будванске комуне*, стр. 9–22, спец. 13.

лава.² Међутим, мада је Венеција Будви признала и оно мало преостале аутономије, током XV века ово „немирно Поморје” више никоме није могло обезбедити ранију сигурност и просперитет.³ Signoria је формално потврђивала постојеће статуте, али би потом додатним регулама (*reformationes*) постепено мењала све прописе који су сметали њеним политичким и економским интересима. Тиме је моћна метропола с друге стране Јадрана одузимала аутономна права градовима у Зетском приморју, претварајући их углавном у војна утврђена оспособљена за одбрану од турске најезде.⁴

Таква судбина није мимоишла ни Будву. Под дугом млетачком владавином Статут је остао на снази, додато је и седам нових чланова, али су представници млетачке власти („ректори”) били овлашћени да приликом суђења, уколико нема домаћих одредаба, примене улцињски и потом барски статут. За сва кривична дела надлежност је одмах, већ у почетку млетачке владавине, прешла на которског ректора (начелника), који је грађанима Будве судио по млетачким законима. Зато се и претпоставља да су приликом тадашњег редиговања текста овог статута (и превођења на италијански) изостављени многи прописи из кривичног права.⁵ Ерозију правне самосталности пратила је и економска немоћ. Под влашћу Венеције градска власт више није била у стању да издржава кнеза и најамнике нити да поправља утврђења, што је било неопходно због сталне турске опасности. Зато је константно зависила од финансијске дарезљивости Венеције, односно њене процене о стратешкој исплативости одржавања тог малог утврђења на самој граници према Отоманском царству.⁶ Сукоби са суседима поводом граница њеног дистрикта били су чести и раније, али сада су постали питање голог опстанка, јер су Турци крајем XV века загосподарили територијом у непосред-

2 Формално ће Будва бити у склопу немањихке државе до смрти цара Уроша (1371) а фактички до 1360. године, када се већ помиње Балша I као њен господар. Балшићи су у овом граду били присутни у неколико наврата, а први пут су владали више од три деценије (до 1392). Потом се на кратко појављују Радич Црнојевић (1392–1396), босански војвода Сандаљ Хранић (1396–1398) и потом опет Балшићи (1398–1402). После прве владавине Млечана (1405–1412), они су опет у Будви (1412–1419), а након њихове друге владавине (1420–1426) Будва је у саставу Српске деспотовине (1423–1442), после чијег пада Млечани тим градом управљају следећа три и по века: од 1442. до 1797. године, када су Кампоформијским миром Бока и градови у околини прикључени Аустрији. Уп. Л. Ђурашковић (ур.), *Будва – град краља Кагма*, Београд 2011, стр. 29–72 (С. Ђирковић).

3 И. Божић, *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979.

4 *Лексикон српској средњеј века*, Београд 1999, одр. статуту, стр. 702–704 (Ж. Бујуклић).

5 Н. Вучковић, *Средњовековни сјајнији града Будве*, Будва 1970, стр. 40–41. Л. Ђурашковић (ур.), *Будва – град краља Кагма*, Београд 2011, стр. 69 (С. Ђирковић).

6 Отуда ће, на пример, Млечани стати на страну Будве када су Которани желели да разоре будванске солане и тај град потчине себи, како би спречили конкуренцију которском „тргу” (месту где се овом робом трговало и наплаћивала царина). Власт у Венецији то није допустила, већ је, напротив, дозволила Будви да се снабдева сољу и житом на својим поседима. Л. Ђурашковић, *нав. дело*, стр. 69 (С. Ђирковић).

ном будванском залеђу. Са окрњеним дистриктом, фиктивном градском аутономијом и потпуном економском зависношћу од Венеције, Будва је преживљавала следећих неколико векова, све док Наполеон није укинуо Млетачку републику 1797. године.

Није тешко закључити да је доба настанка овог статута, за владавине цара Душана, представљало врхунац развоја будванске комуне, зенит који она у наредним вековима више није могла достићи. И зато, када летописац млетачке Будве из XVII века, њен славни мештанин племићког порекла и локалпатриота, за њу искаже диван хвалоспев, можемо то само схватити као жал за давно минулим временима: „*La città di Budua, benchè piccola di circuito delle mura, ma grande d'honorata fama e di valore.*” (Град Будва, мада мален по опсегу зидина које га окружују, велики је по часном гласу и угледу који ужива.) Уосталом, и сам аутор ове похвале, каноник дон Крсто Ивановић, био је приморан да, због ратних неприлика којима је била изложена Будва, прерано напусти свој град и трајно се настани у Италији.⁷ Тамо је стекао докторат правних наука, а изузетна достигнућа у области уметничког стваралаштва достигао је у Венецији, где му и данас почивају кости.⁸ Захваљујући летопису *Annali di Budua* (из 1650. године) и његовом препису Будванског статута, сазнајемо далеко више о прошлости ове средњовековне комуне – због чега му правноисторијска наука мора бити посебно захвална.⁹

7 Спорно је када је напустио Будву, јер постоје различити подаци у литератури, па и да је то учинио већ са 25 година. Уп. увод Р. Ротковића, приређивача превода Ивановићевог дела *Минерва за сјолом*, Титоград 1978, стр. 9–39, као и предговор М. Милошевића за књигу К. Ивановић, *Драме и њисма*, Обод 1996, стр. 7–42. До неспоразума долази услед различитог датовања његовог рођења. О томе: М. Пантић, *Књижевност на њлу Црне Горе и Боке Котторске од XVI до XVIII века*, Београд 1990, стр. 155–166.

8 М. Velimirović, „Cristoforo Ivanovich from Budva: the first Historian of the Venetian Opera”, *Zvuk*, 1967, стр. 135–145. Новија литература о томе А. L. Bellina, „Brevità, frequenza e varietà: Cristoforo Ivanovich librettista e storico dell'opera veneziana”, *Musica e storia*, 2/2000, стр. 367–390; Е. Rosand, *Opera in Seventeenth-century Venice*, Oxford 2007, стр. 26–27, 399–401. „Cristoforo Ivanovich from Budva: the first Historian of the Venetian Opera”, *Zvuk*, 1967, стр. 135–145.

9 Ивановић је Статут добро познавао јер га је 1653. године преписао према старијим рукописима или можда оригиналу који му је тада био доступан, пошто му је служба градског нотара и каноника омогућавала, као сам каже, да дође у непосредан контакт са документима месног архива (*nell'ufficio della cancelleria prettoria*, App. cap. VII). Тиме је Статут вероватно и спасао од коначног пропадања. О збивањима у Будви и око ње писао је по властитом сазнању, али и користећи дела својих савременика, попут списа чувеног дубровачког повесничара опата Мавра Орбина (*Il regno degli Slavi*). Оригинални текст његовог списа *Annali di Budua* није сачуван, већ само два његова каснија преписа. Тзв. „задарски рукопис” објавио је и превео Н. Вучковић, „Будвански анали Крста Ивановића”, *Историјски записи*, 4/1965, стр. 623–652. Доступно на <http://ljetopisbudve.blogspot.com/>. Ивановић у тој хроници описује порекло свога града, говори о његовој прошлости и владарима који су га држали, све до одласка из будванске луке „деспота Ђурфа, последњег господара Србије, Зете и Будве”, када је Будва добровољно приступила Млетачкој републици 1442. године „имајући у виду интегритет и правду Републике Венеције, која влас-

2. На примеру Будве јасно се показује како промена моћног и цивилизацијски супериорног „заштитника” не мора нужно обезбедити даљи просперитет и свим његовим поданицима. Најездом Турака из основа се променила геостратешка позиција овог приморског града, па и његовог балканског залеђа, и то на њихову штету. Када се потом, открићем Америке и поморског пута за Индију, трговина са Средоземља почела пребацивати на Атлантик, започео је и сумрак Млетачке републике. За Зетско приморје он је отпочео много пре тога.

Попут древних Римљана који су се у време суноврата своје државе, у периоду домината, враћали правним списима својих славних јуриспрудената (тзв. „сенат мртвих”), тако се и српско живље у области Паштровића у својим судским исправама позивало на „књиге староставне”.¹⁰ За владавине Млечана, у тој приморској области надомак Будве списи Душановог законодавства су се преписивали у манастиру Режевићи, ћириличним писмом и на локалном наречју, и ту су се вековима ти староставни зборници чували као највећа драгоценост.¹¹ У самој Будви је

тодржцима у свету служила за узор праведног и доброг владања” и која је зато Будви „потврдила све законе и повластице признате под деспотом Ђурђем”; потом говори о управи града, о његовим друштвеним односима, економској ситуацији, о водећим породицама, патрицијским и пучким, о катедралној цркви Св. Ивана и другим будванским богомољама, о религијском животу његових суграђана итд. О томе М. Пантић, *Књижевност на њилу Црне Горе и Боке Койторске од XVI до XVIII века*, стр. 157–158. Аутор указује на постојање недовршеног Ивановићевог списка *Istoria della Lega Ortodosa contro il Turco*, који се сада налази у Универзитетској библиотеци у Харварду и који тек чека научну валоризацију (*нав. дело*, стр. 165–166).

- 10 До сада је објављено преко 500 паштровских исправа, али ти документи тек чекају своју научну обраду. В. Богишић, „Десетине судских записа из Паштровића”, *Архив за правне и друштвене науке*, књ. I, 5–6/1906; А. Соловјев, „Паштровске исправе XVI–XVIII века”, *Сјоменик LXXXIV*, СКА, Београд 1936; И. Божићи др., *Пашћировске исправе XVI–XVIII века*, Државни архив НР Црне Горе, Историјска грађа I, Цетиње 1959; Ј. Бојовић и др., *Пашћировске исправе (1600–1878)*, Историјски архив, књ. 2, Будва 1990; Б. Шекуларец, *Пашћировске исправе*, књ. 3, Петровац на мору 1999. О томе И. Божић, „Средњовековни Паштровићи”, *Историјски часопис*, 9–10/1959, стр. 151–184; Ј. Даниловић, „Суђење по правди и правници код Паштровића”, *Правни животи*, 5–6/1996, стр. 5–23; Иста, „О миразу у паштровском обичајном праву”, *Зборник Средњовековна историја Црне Горе*, Подгорица 1999, стр. 351–367. Анализом паштровских исправа констатовано је да је установа мираза регулисана не само обичајним правом, већ да су поједини принципи очувања женине „прђије” током брака (*dos semper salva est*) „несумњиво из византијског и старог српског права” (стр. 363, 366).
- 11 Рукопис који је пронађен у овом манастиру потиче из XVIII века и налази се архиву ЈАЗУ (ХАЗУ), па се назива и „Загребачки”. Ј. Недељковић, „О неким особинама народног језика преписа законика цара Душана из Паштровића”, *Зборник Мајнице српске за филолоџију и лингвистику*, 1–2/2007, стр. 615–619; Ђ. Бубало, *Душанов законик*, стр. 57. У исто време настао је и Грбаљски препис Душановог законика (свега 76 чланова), заједно са привилегијама млетачких власти намењених становништву аутономне Грбаљске жупе (између Будве и полуострва Луштица у Боки). Рукопис Законика и копије исправа налазе се у Богишићевој библиотеци у Цавтату. А. Соловјев, „Душанов законик код Паштровића”, *Архив за правне и друштвене науке*, 44, Београд 1933, стр. 17–26; Исти, „Књига привилегија Грбаљске жупе (1647–1767) са Душановим закоником”, *Сјоменик СКА*, 87, Београд 1938, стр. 21–79; V. Mošin, „Paštrovski spisak Dušanovog zakonodavstva prema Zagrebačkom

сећање на посету цара Душана том градићу 1351. године, после боравка у Котору, очувано у повељи коју је он у то време издао.¹² Локална традиција говори о томе да је тада у Режевићима, уз већ постојећу цркву Стефана Првовенчаног, освештао још једну, посвећену архиђакону Стефану, и да је управо тада манастирском братству подарио свој Законик.¹³ Паштровићи су живели у непосредној близини Будве, и не много удаљени од Котора и Бара, дакле, градова који су припадали области која је дуго била византијска, а потом у саставу српске државе.¹⁴ Отуда међу њима постоје и одређене сродности у области имовинског права, које се разликују од оних у севернијим далматинским градовима.¹⁵ Паштровске утврде Св. Стефан и Кастел Ластва (Петровац) биле су пре градићи него сеоска насеља, а његови житељи, мада претежно тежаци, бавили су се трговином и били познати као добри поморци, али и као пирати.¹⁶ Поједини припадници ове ситне властеле имали су своје баштине, а од појединих феудалних господара добијали су проније, понекад и изван паштровског атара, на подручју Будве. Наравно, уз обавезу да „војску војују” и да плаћају „соће”, како је то предвиђено чланом 42 Душановог законика.¹⁷ Под Млечанима су се током читавог XV века одржали про-

rukopisu”, *Starine JAZU*, 43/1951, стр. 7–27; И. Синдик, „Душаново законодавство у Паштровићима и Грбљу”, *Зборник у част шесте стогодишњице законика цара Душана*, САНУ, Београд 1951, стр. 119–182; Ђ. Бубало „Јагићев рукопис и приморска редакција Душановог законодавства”, *Средњовековно љраво у Срба у отлегалу ишторијских извора*, САНУ, Београд 2009, стр. 121–131 и тамо нав. литература.

- 12 *Budua in potestate Stephani Serbiae et Graeciae imperatoris* (1351): „Adesso sia noto a tutti, come io Stephano imperator, essendo a Budua in la giesia de sancta Dei Genetrice...”. Š. Ljubić, *Statuta et leges civitatis Buduae*, Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium, JAZU, III, Zagreb 1882–83, стр. 83.
- 13 Уп. Т. Пејовић, А. Чиликов (ур.), *Православни манастири у Црној Гори*, Београд–Подгорица 2011, стр. 118–123. Уколико је легенда тачна, она би се могла односити само на текст који је обнародован на сабору у Скопљу 1349. године. У сваком случају, међу многобројним сачуваним судским актима из Паштровића, постоје и они који сведоче да се заиста судило по одредбама Душановог законика. А. Соловјев, „Студије из историје нашег народног права у XVIII веку”, *Гласник земаљској музеја у Сарајеву*, 2/1947, стр. 224–240.
- 14 После њене пропасти, Паштровићи су се борили за очување своје „племениташке” аутономије, прво у односу на различите обласне господаре, а када су 1423. године дошли под млетачку власт, своју „древну” самосталност доказивали су бројним фалсификованим повељама. И. Божић, „Средњовековни Паштровићи”, стр. 151 и даље. Та област добила је назив по најугледнијој породици из тог краја, а један од Паштровића је (према Јиречеку) био властелин у царској служби кога га је Душан 1355. године послао као изасланика у Дубровник да преузме „поклад” (депонован новац или друге вредности), намењен за слање у Јерусалим (нав. дело, стр. 152, нап. 5).
- 15 На пример, за разлику од градских статута на хрватском приморју, који су прописивали да се у мираз не могу давати непокретности, у статутима Дубровника, Котора, Будве, па и у Паштровићима, таква забрана није постојала (као и у римско-византијском праву), те се и у оваквом доталном режиму могу препознати правни утицаји моћне државе из залеђа. Ј. Даниловић, „О миразу у паштровском обичајном праву”, стр. 355.
- 16 *Ишторио*.
- 17 И. Божић, „Средњовековни Паштровићи”, стр. 154.

нијари наслеђени из доба Немањића, не само у Будви и Паштровићима, већ их је било највише око Скадра, а појединачно у околини Дриваста и по дистрикту Улциња и Бара, града који је најдуже остао под српском влашћу. Очигледно је да се ова византијска установа, посредством немањићке државе задржала у Зетском приморју, а да су је из одбрамбених разлога прихватили прво обласни господари, а потом и Млечани.¹⁸

У Будванском статуту о установи проније не говори ниједна одредба, али на њено постојање указују други извори, о чему је опширно расправљано у нашој раније поменутој студији.¹⁹ Занимљиво је да на подручју око Котора нема пронијара јер је та економски најмоћнија комуна у њиховом присуству видела ограничавање своје аутономије и крћење градских земљишних права. И друге самоуправне приморске општине желеле су да спрече феудалне господаре из окружења да њихове грађане претворе у пронијаре, али нису биле довољно економски моћне да им се супротставе. Установа проније сужавала је свакако и „права” Венеције у млетачким општинама на нашем приморју, али јој је војна помоћ пронијара била неопходна због учесталих ратова. Зато је Сињорија дозвољавала локалним управницима да претварају у пронију и села која то раније нису била. Међутим, њихову службу су све чешће преузимали странци, који су прикупљали дажбине, али су избегавали да испуне своју војну обавезу када би, на позив врховног господара, морали да „војују”. У тим немирним временима пронијарска служба је постала начин богаћења одметнутих феудалних господара. Они су поверавали прикупљање „дохотка” својим овлашћеним „заповедницима” (*comandatori*), који су пљачкали сељаке захтевајући више него што је и сама млетачка власт одредила. Тиме се ова установа потпуно деформисала и изгубила сврху због које је настала.²⁰

3. На прихватање византијске духовне, али и правне традиције, свакако је пресудно утицала православна црква. Извори нам потврђују да је Будва била седиште католичког прелата и по томе се није битније издвајала у низу приморских градова. Међутим, једну од особености овога града представља чињеница да је он био „повремено у тешњој повезаности са српском православном црквом и њеним старешинама: архиепископом, патријархом и, касније, зетским митрополитом”.²¹ О тим везама нема никаквог помена у Статуту редигованом под млетачком влашћу, нити у хроници овога града написаној из пера католичког каноника оданог Венецији дон Крста Ивановића. Међутим, сачувани дубровачки и которски документи, и поред своје фрагментарности, те везе недвосмислено потврђују.²² Средином XV века, у Будви је краће време

18 *Историја Црне Горе*, II/2, стр. 181 (И. Божић).

19 Ж. Бујуклић, *Правно уређење средњовековне будванске комуне*, стр. 75 и даље, спец. 82–86.

20 *Историја Црне Горе*, II/2, стр. 181–183 (И. Божић).

21 С. Ђирковић, „Стариград – средњовековна Будва”, стр. 17.

22 *Исто*.

столовао православни зетски митрополит, који је силом прилика напустио седиште епископије православне цркве, основане у Зети читава два века пре тога (у манастиру Св. Михаила на Превлаци код Тивта).²³ Све време под њеном управом била је и област Будве. У том граду су монаси православног обреда рано основали манастир Sancta Maria de Castello,²⁴ док је древна локална црквица Св. Саве Освећеног (Палестинског), све до владавине цара Душана, више пута прелазила из руку православних у руке католика, а зна се да је под Балшићима (1403–1419) у овој богомољи служио српски свештеник.²⁵ Могуће да је Св. Сава и сам посетио ову црквицу (посвећену духовнику по коме је и добио име) управо када се из будванске луке отиснуо на дуго путовање ка Светој земљи.²⁶

Чињеница да је 1220. године први архиепископ српски Свети Сава основао Зетску епископију и одредио да њено седиште буде у манастиру Св. Арханђела Михаила на Превлаци, била је од пресудног значаја за учвршћење и опстанак византијске правне традиције, не само световног карактера, него и црквеноканонског. Пошто је тај манастир представљао светионик православља на Зетском приморју, није ни чудо да су се канонска правила источне провинције примењивала вековима на овом подручју. Најважнији извор било је свакако Законоправило Св. Саве, правни кодекс који је, као и његови номоканонски грчко-византијски узор, обухватао норме црквеног (44 поглавља) и грађанског права (20 поглавља). Од канонских текстова Свети Сава је користио

- 23 О времену столовања зетских митрополита у Будви (1435, 1437–1442) вид. М. Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 96, 169. Савина епископија је у време цара Душана (1346) уздигнута у ранг митрополије, а из Будве ће се касније њено седиште, преко манастира Богородице Крајинске и Врањине (оба на Скадарском језеру) и Св. Николе на Ободу, пренети на Цетиње. После пропасти средњовековне српске државе, над пространим властелинством манастира Св. Михаила смењивали су се многи господари: Балшићи, Радич Црнојевић, Сандаљ Хранић, браћа Ђурашевићи, деспот Стефан Лазаревић, Ђурађ Бранковић, которска општина, Венеција и др. Пошто је у доба Немањића та област обухватала бројна села и двадесетак цркава, називана је „Светомихољска метохија”. Уп. I. Stjepčević, *Prevlaka*, Zagreb 1930, стр. 1–7; И. Божић, *Немирно Поморје XV века*, стр. 37–82 („Село Богдашићи у средњем веку”) и стр. 83–91 („О пропасти манастира св. Михајла на Превлаци”).
- 24 М. Ковачевић, „Црква S. Maria de Castello у Будви”, *Стираринар*, XX, Београд 1969, стр. 181 и даље.
- 25 Извори говоре о будванском попу Бјеладину, који се помиње у повељи Балше III изdatoј манастиру Св. Николе у Прасквици. С. Накићеновић, „Бока”, антрополошка студија, *Српски етнографски зборник*, XX, Београд 1913, стр. 582–583; М. Чанак Медић, „Црква Светог Саве у Будви”, *Зограф*, 27/1998–1999, стр. 17–22.
- 26 С. Ђирковић, „Стариград – средњовековна Будва”, стр. 13–14: „Када је бивши архиепископ српски Сава одлазио по други пут у ‘Света места’, укрцао се на брод у Старом Граду, и током пловидбе до Бриндизија (Брендич), докле су морали ићи путници за Палестину, био је нападнут од стране гусара”. Занимљиво је да се Будва (од илирског *Butua*), због своје велике старине, још у средњем веку називала код словенског живља Стариград, па се и у латинским натписима јавља *Civitas Antiqua* (стр. 10). О култу Св. Саве у Будви и околини П. Шеровић, „Историја и традиција о Св. Сави у Боки Которској”, *Зетски иласник*, год. XI, бр. 780, Цетиње 1939, стр. 2.

више од стотину догматских, егзегетских и апологетских списа, а главнину црквеног законодавства чине одлуке васељенских и помесних сабора, правила црквених отаца, одлуке и мишљења појединих патријарха и митрополита.²⁷ Део који се односио на световно право сачињавали су изводи из Јустинијанових Новела (конституција издатих после 534. године), правни зборник који је саставио Јован Схоластик и Прохирон („Закон градски”) обнародован у Цариграду између 867. и 879. године (као зборник византијског грађанског, кривичног и процесног права).²⁸ Управо таквим преузимањем римско-византијског правног наслеђа средњовековна Србија је постала саставни део тада моћне источнохришћанске цивилизације.

Намеће се неминовна историјска паралела са Западом. Скоро у исто време када Сава Немањић ствара Законоправило, у Енглеској 1215. године настаје *Magna Carta Libertatum*, акт којим се енглеско племство изборило за ограничавање краљеве самовоље, и тиме успоставило клицу идеје парламентаризма. Ова повеља је тако постала драгоцен део европске и светске правне баштине. Ипак, његов обим се ограничава на свитак пергаментa, чији садржај обухвата углавном обичајноправне нормe, изложене без одређене систематизације, а језик на коме је написан био је латински. Законоправилом Светога Саве, међутим, српски народ добија свеобухватан правни кодекс, исписан на више од осам стотина страница, са нумерисаним главама и поглављима, и то на свом језику. Српски језик тиме постаје официјелни језик дворске канцеларије и свих државних докумената. Преводећи грчке номоканонске текстове,

27 М. Петровић, „Историјскоправни значај Законоправила Светога Саве”, *Гласник права*, 2/1993, Правни факултет у Крагујевцу, стр. 16. Аутор констатује да рад Св. Саве „није само сакупљачки, селективни или само преводилачки, већ је он састављач књиге са којом ниједна византијска номоканонска књига није иста” (стр. 17). У другој студији одбацује претпоставке да се српски архиепископ користио већ постојећим словенским преводима оваквих списа, као и да је *Номоканон* превео са једног јединог грчког канонског рукописа. Анализом *Законоправила* Петровић долази „до скоро незаобилазне претпоставке” да је Сава у тај рад могао укључити као помоћнике образоване бугарске, руске и грчке монахе, прво у Хиландару а потом и Студеници јер су му могли користити „при избору најбољих рукописа или при провери правилног поимања сложених грчких појмова”. Исти, „Свети Сава као састављач и преводилац *Законоправила* – српског *Номоканона*”, *Историјски часопис*, 49/2003, стр. 31.

28 А. Соловјев, „Градски закон у средњовековној Србији”, *Архив за правне и друштвене науке*, 16/1928, стр. 342–350; В. Мошин, „Правни списи Светога Саве”, Сава Немањић – Свети Сава (историја и предање), САНУ, Београд 1979, стр. 101–126; М. Петровић, *Црквенограђански значај Законоправила Светог Саве*, Београд 2013, стр. 79–97, 245–252 и тамо нав. литература. Аутор напомиње да се словенски превод Прохирона први пут јавља у *Законоправили* и да је Св. Сава, вођен тежњом да очува целину овог законског споменика, уносио прописе за које се унапред знало да су непримењиви у Србији. Садржавао је одредбе о породичном праву, али и правила везана за поклон, купопродају, залогу, оставу, ортаклук, зајам с каматом, затим прописе о наслеђивању, попут легата и кодицила, а помиње и установу емфитевзе („насажденије”), дугорочан и отуђив закуп земље. Ту су и одредбе о крађама, паљевини, убиству, о сведоцима, о „онима који узимају две сестре”, итд. Уп. М. Павловић, *нав. дело*, стр. 51 и тамо нав. литература.

Сава их је умногоме мењао и надопуњавао, уобличавајући их у нову, оригиналну духовну творевину. Он је био уједно и језикословац јер је морао обогатити књижевним изразима народни говор, а поједине термине је вероватно и сам сковао јер их не затичемо у другим средњовековним списима тога доба. Отуда није ни чудо да се у тако обимном тексту скоро и не могу наћи речи страног порекла, првенствено грчког. У Законоправилу „Србин” је означен као „свој”, за разлику од Ромејца (тј. Византинца) чиме се истиче самосвојност и различитост од оних који су Србима узор, али се тиме опредељују и према свим другим хришћанским народима, поготово православним.²⁹ Ту самобитност могли су да очувају једино живећи под заштитом своје круне и по законима своје Цркве. Обједињујући у Законоправилу прописе световног карактера (νόμοι) са нормама црквеног права (κανόνες), Сава је следио учење светих отаца по коме између ова два облика власти мора постојати „сагласје” („симфонија” – συμφωνία): „Највећи дарови Божји међу људима дајти човекољубљем одозго, јесу: свешћенство и цесарство; љрво да служи ономе шћго је божанско, а друго, да уљравља и да се сћшара о ономе шћго је људско. А оба, исходећи из једној исћгој начела, украшавају људски живољ...”³⁰ Држава се, дакле, схвата као творевина од Бога дата, а круна на владарским главама долази са самога неба.³¹ Сава Немањих је добро осетио да συμφωνία није само теолошка догма већ императив преживљавања, поготово на балканским ветрометинама.

Тим монументалним правним спомеником се, штавише, не окончава историја средњовековног српског законодавства. Напротив, на темељима које је створио Сава Немањих, надограђују се за нешто више од једног века нова здања, оличена у скраћеној верзији Синтагме Матије Властара, затим у тзв. Јустинијановом закону, а на његовом врху уздићи ће се Законик цара Душана. Чак и у његово време, *Законољравило* не престаје да важи, већ напротив, складно надопуњује и заокружује оно што није нормирано у другим прописима. Тиме се ствара, назовимо га, *Corpus iuris civilis et canonici* српског народа, а његови Јустинијани и Трибонијани биће Св. Сава и Душан Силни.

29 М. Петровић, „Историјскоправни значај Законоправила светога Саве”, стр. 16.

30 *Законољравило Свейћој Саве* (прир. и превод М. Петровић, Љ. Штављанин-Ђорђевић), Историјски институт, Београд 2005, стр. 109. М. Павловић, *Срјска љравна исћшорија*, Крагујевац 2005, стр. 51 и даље.

31 Концепција складности и узајамности између цркве и државе зарад добробити народа, први пут је формулисана у једној од Јустијанових новела, а одатле се проширила у византијско право. Сава га је преузео из *Номоканона Јована Схоласћтика*. За старословенски назив *Законољравило* се од XIII века почиње у Русији, Бугарској, а неко време и у Румунији, користити нови назив: *Кормчаја књига* („крманошка књига” која нас води правим путем до спасења), а у XIX веку се код нас назива *Крмчија* (нпр. Прота Матеја Ненадовић). Д. Богдановић, „Крмчија Светога Саве”, Сава Немањих – Свети Сава (историја и предање), САНУ, Београд 1979, стр. 91–98; М. Петровић, *нав. дело*, стр. 104. О коренима и еволуцији ових идеја исцрпно пише знаменити византолог Ж. Дагрон, *Цар и љрвосвешћеник*, Београд 2001, уз користан разговор академика Љ. Максимовића, стр. 407–415.

4. Када су градови Зетског приморја изгубили тог моћног заштитника, хришћанско становништво је било приморано да се, пред опасношћу од турских неверника, потчини Млетачкој републици, католичком доминиону на Јадрану. За православно живље, међутим, тиме започиње борба не само за голи опстанак пред турском најездом, већ и за очување свога духовног наслеђа. Између „чекића и наковња” и пред дилемом којем се царству приволети, српски народ се определио за своју древну црквеноримско-византијску традицију. Тада се коначно укоренио култ Св. Саве и чак се почео идејно распростирати и у оним духовним срединама где је православље вековима свођено на омрзнуту јерес. Томе је, зачудо, припомогла управо католичка пропаганда, која из својих интереса, зарад борбе против Османлија, у то време подстицала свесловенско родољубље и развијала историјска предања Словена, па и оних који су (по њима) били шизматици. Не чуди отуда појава житија Светога Саве на латинском, потресно описивање његовог мучеништва у делима католичких писаца, слављење божје освете над Турцима због тих злодела, истицање идеје да се он прогласи за католичког свеца и сл. Свакако да је то чињено са циљем лакшег унијаћења Срба.³²

Међутим, у Дубровнику, Приморју, Босни и другим балканским крајевима, почиње се временом стварати идеја јужнословенског „илиризма”, у коме су средњовековне српске старине, ма колико шизматичке, укључујући и светитељство Саве Немањића, постајале део заједничких „словинских” осећања. На тој основи је бројно православно живље учврстило своју самобитност на приморском појасу од Равних Котара до Боке Которске и када се устоличила Црна Гора као утврђени бедем српства, Римска курија је осетила опасност и одлучно кренула у потирање овог историјског наслеђа, укључујући и култ Св. Саве. Почињу га се одрицати управо они који су га до недавно уздизали, тако да светосавље остаје оно што је изворно увек и било, симбол постојаности српског народа и темељ његове православне духовности.

Отуда су древни црквеноримски списи били важан део тог културног наслеђа, које је требало очувати за потомство. Најстарији препис Законоправила Св. Саве, из 1262. године – нимало случајно – настао је у Иловици (како се тада називала Превлака), где је архиепископ српски управо устолочио Зетску епископију.³³ Настао је само неколико деце-

32 Упечатљив пример је спис барског надбискупа и „примаса српског” Андрије Змајевића (1624–1694), који је у свом обимном спису „Држава света, славна и крепосна летописа црквонога” читаво поглавље посветио Св. Сави. Као извор су му послужили искључиво дела других католичких каноника, попут Дубровачанина Мавра Орбина и Шибенчанина Ивана Томка Мрнавића (прослављеног по биографији српског архиепископа: *Vita Sancti Sabbae episcopi Simeonis Sthepani Rasciae Regis filii* из 1631. године). Змајевић је родом из Пераста, али је с поносом истицао да је „од Његуша” и да је „ватрени католик и ватрени Србин”. Пошто је Бар (где је седиште надбискупије) био под Турцима, он је столовао у Будви. М. Пантић, „Андрија Змајевић о Светом Сави”, Сава Немањић – Свети Сава (историја и предање), САНУ, Београд 1979, стр. 407–413.

33 Иловички препис има 398 листова од пергаментa и налази се у Библиотеци ЈАЗУ (ХАЗУ) у Загребу. Постоји још десет млађих рукописа, од којих су најважнији: Раш-

нија касније од његовог изворног текста из 1219. године, који нам се није сачувао, а само годину дана након пада Латинског царства на Босфору, 1261. године.³⁴ Очигледна је политичка потреба састављања овог списка: православна црква је желела да заштити (поврати) територије које су биле под њеном идеолошко-политичком јурисдикцијом и да обезбеди разграничење са областима над којима је Запад, у то доба, имао војну и стратешку премоћ (латинска надбискупија је била у Бару). У тексту иловичког Законоправила, писар Богдан нам је оставио и неке драгоцене напомене (глосе). Он указује да је зетски епископ Неофит одлучивао о редакцији самог списка као суверени господар у епископији, задужен да заштити православну веру на територији која је под његовом канонском јурисдикцијом.³⁵ Лако се може претпоставити да су такве „књиге староставне” постојале и у Будви док је у њој столовао зетски епископ, а да су у потоњим временима, попут преписа Душановог законика, такви списи представљали основ очувања српско-византијске правне традиције, како световне тако и духовне. У Зетском приморју та улога је очигледно припала Иловичком препису Савиног правног кодекса, али и Паштровском (Режевићком) препису Душановог законика. Ту не мислимо само на сачувани препис из XVIII века, већ и на бројне предлошке који су током векова настајали у овом немањихком манастиру, као и другим црквама на подручју подно Паштровских гора.³⁶ Ништа мање није значајан ни Грбаљски препис, настао скоро у исто време под окриљем млетачке власти, као вид гаранције аутономних права те простране и плодне приморске жупе. Написан на ћирилици и српском језику, додуше са много локализама и италијанизама, он је несумњиво био симбол

ки препис, настао 1305. године у Петровој цркви у Расу (427 листова), који се чува у Историјском музеју у Москви; Дечански препис, настао око 1340. године (284 листова), који се чува у архиви манастира Дечани; Сарајевски препис (366 листова), настао је 1326. и чува се у старој Светоархангелској цркви у Сарајеву; Пчињски препис, настао око 1370. године (305 листова) и чува се у архиви САНУ; Морачки препис, настао око 1615. године и чува се у Музеју Српске православне цркве у Београду. О томе С. Троицки, *Како љтреба издати Светојосавску крмчију (Номоканон са љумачењима)*, САНУ, Споменик СП, Одељење друштвених наука, н.с. 4, Београд 1952, 1–144; Д. Богдановић, „Крмчија Светога Саве”, стр. 91–98; М. Петровић, *Црквеноћраћански значај Законојравила Светиога Саве*, Београд 2013, стр. 51–52. Најновија археолошка истраживања одбацују устаљену тврдњу да је Зетска епископија постављена на рушевинама бенедиктинског манастира, пошто ископавања показују да је на Превлаци већ током VII–IX века постојао српски манастир. Ђ. Јанковић, „Условљеност оснивања Зетске епископије на Превлаци”, Научни симпозијум 780 љодина Зейске епископије, Михаљска превлака – Београд 1999, стр. 78–91; И. Пашић, „Манастир Св. Архангела Михаила на Превлаци – археолошки слојеви из 13. и са почетка 14. века”, *Гласник Српској археолошкој друшћива*, 20/2004, стр. 171–192.

34 Преписао га је „многогрешни” Богдан, по благослову зетског епископа Неофита и ту је чуван до XV века, до рушења манастира 1452. године. Касније рукопис доспева у Србију. Л. Цернић, „Нека запажања о писарима Иловичке крмчије”, *Археолојрафски љрилози*, 3, Београд 1981, стр. 49; М. Петровић, *нав. дело*, стр. 119–120.

35 В. Никчевић, „Композиција Иловичке крмчије и њен настанак”, *Зборник Средњовјековна историја Црне Горе*, Подгорица 1999, 381–403.

36 Данас: Будванска ривијера.

самосвојности сеоског живља у том приморском појасу између Будве и Тивта.³⁷ Ретки сачувани записи нам потврђују да су још дуго после пропасти српске државе народни судови у Грбљу, као и у Паштровићима, судили по Душановом законуку.³⁸

Ти позни преписи из приморја (тзв. „зетска редакција“), настали четири века после издавања Законика, свакако су прилично удаљени од оригиналне верзије (која нам се није сачувала), али су ипак и они рађени према старијим предлошцима које су преписивачи морали имати пред собом. Да није тако, у овим крајевима се не би ни позивали на древни Законик, већ би створили неки нови зборник. Ту традицију морала је поштовати чак и млетачка власт, која не само да је преписе одобрила, већ је Грбаљски зборник управо сачинио „канцелар комуниста“ Антоније Батут, дакле, представник Млечана.³⁹

Академик Ђирковић с правом истиче да, за разлику од „побожног става“ код преписивања канонских регула, литургијских текстова или житија светаца, „тога није било према прописима земаљских власти, намењених да одређују свакодневне односе међу људима“.⁴⁰ Сматрамо да управо ова разноликост у прописима из различитих епоха показује како правна рецепција није само трансплант конкретних институција, већ се може схватити и као прихватање древне правне традиције (у овом случају српско-византијске) која је цивилизацијски била на далеко вишем нивоу. Она се баштинила као вредност по себи, али се и прилагођавала датим историјским околностима. Отуда, чак и када се традиција претвара у мит, она постаје стожер духовног окупљана и део културне баштине тога народа.

ЕПИЛОГ

Пред отоманском најездом нестала је Српска држава, племство је побијено или потурчено, али је током вековног турског ропства опстала Српска црква. Она је у народу сачувала византијску државно-пра-

37 Уп. нап. 61. Вид. такође М. Пантић, В. Вучинић (ур.), *Грбаљ кроз вијекове* – Зборник радова са научног скупа „Грбаљ кроз вијекове“ Грбаљ и Котор, 11–13. октобра 2001. године, Друштво за обнову Манастира Подластва, 2005. О антагонизму између патрицијског Котора и пучког Грбља, праћеном бројним бунама грбаљских кметова, вид. Д. Маликовић, „Котор и Грбаљ у XV веку“, *Зборник радова Филозофског факултета*, 36/2006, стр. 52 и даље.

38 И. Синдик, „Душаново законодавство у Грбљу и Паштровићима“, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд 1951, стр. 119–182. Има трагова да су се на овај Законик позивали у Перасту почетком XVII века. П. Шеровић, „Суђење по Душановом Законику у XVII вијеку у Перасту“, *Историјски записи*, Цетиње, књ. IV, 4–6/1949, стр. 215–217; Исти, „Још један случај примјене Душановог Законика у Перасту у XVII вијеку“, *Историјски записи*, Цетиње, књ. VIII, 1–3/1952, стр. 170–172.

39 О садржајним и језичким трансформацијама у различитим прописима Законика говори се у недовршеном спису професора С. Ђирковића, „У потрази за изгубљеним оригиналом Душановог законика“, који је постхумно објављен у: Ђ. Бубало, *Душанов законик*, стр. 7–11.

40 С. Ђирковић, *нав. дело*, стр. 8. Уп. М. Пешикан, „О међусобним односима верзија Душановог законика“, *Законик цара Стефана Душана*, III, САНУ, Београд 1997, стр. 11–24.

вну традицију и свест о самобитности српског народа. Патријарси су постали његови предводници, а монаси једини писмени људи. Пред фрескама на којима су представљене „лоза Немањића” (у Дечанима, Грачаници, Пећкој патријаршији и др.) и многобројне ктиторске представе са ликовима српских владара, неписмена раја је тражила утеху и наду за спасење и веру да ће некада обновити своју државу. За то ће морати да протекну столећа, током којих су се устанцима, бунама и ратовима коначно изборили за своју слободу. Сан о обнови Душановог царства био је идеја водиља свих тих векова. На ту српско-византијску традицију позивао се и црногорски књаз Никола у химни коју је спевао 1867. године, кличући „Онамо, ‘намо за брда она” налази се разорен двор „мојега цара” (Душана), престони немањићки град Призрен, тамо се „дигу Дечани свети” и, позивајући да се против Турака сви сакупе „на српска поља на бојна поља”, закључује да ће спокој својој души наћи „кад Србин не буде више роб”. Та државноправна традиција била је мит, али и дубоко усађена вера обичног човека, ратника, као и умних глава, политичара, па и самих државника.

Када је црногорски књаз одлучио да право своје кнежевине прилагоди потребама новог времена, поверио је Валтазару Богишићу да сачини правни кодекс и наложио му да „главну пажњу скрене на народне појмове о правди, на обичаје, предања и на живе потребе српског народа” (Указ од 25. марта 1888. године.).⁴¹ Његов Имовински законик постао је ремек дело правничке струке, духовни споменик пред којим ће остати задивљена тадашња Европа. Кодификујући обичајно право тога поднебља, Богишић га је занавек сачувао, али и уденоу у римска правна начела, уобличена у староставном народном језику.⁴² Тако је древна римско-византијска правна традиција изнова оживела и на овом тлу. У Србији то се десило нешто раније, доношењем Српског грађанског законика 1844. године.

Када су крајем XIX века српском народу светски моћници признали обновљену државност, раздвојили су га и омеђили у две државе, остварујући тако своје замашне геостратешке интересе. Био је потребан тзв. Велики рат да би се српски народ, уз губитак трећине популације, приближио остварењу свог „вековног сна”. Тада су се и градови Зетског приморја ослободили аустроугарске окупације, а уједињењем српских земаља испунио се (бар по некима) древни немањићки завет.

41 О томе Ж. Бујуклић, *Римско приватно право*, Београд 2013, стр. 117. Уп. <http://www.pravnik.rs/valtazar-bogisic.aspx>. На веб-страници <http://www.cetinje-mojgrad.org/?p=11051> објављен је интегрални текст Указа, али уместо „српског народа”, стоји „црногорског народа”.

42 Ј. Даниловић, „О Валтазару Богишићу” (предговор), *Изабрана дела и Општи имовински законик за Црну Гору, Класици југословенској праву*, Београд, 1986, стр. 5–40.

*Prof. dr Žika Bujuklić,**

ROMAN-BYZANTINE LEGAL TRADITION IN BUDVA UNDER VENETIAN RULE

Summary

The author deals with the fate of the medieval commune of Budva after coming under Venetian rule and notes that the example of this city clearly shows how the change of a powerful and in the sense of civilization, superior „protector” does not necessarily ensure future prosperity for all his subjects. As a result of the Turkish invasion, the geo-strategic position of Budva changed completely and it was reduced to a Venetian military fortress. For the Orthodox population in the cities of the Zeta coast, including Budva, this was a period of many centuries of struggle not only to survive, but also to preserve their spiritual heritage. The author concludes that the copies of Dušan’s Code (Paštrovski, Grbaljski) and Nomokanon of St. Sava (Ilovički), were the basis of preserving the Serbian-Byzantine legal tradition on the coast, both secular and spiritual. Therefore, the author concludes that the time when the Statute of Budva was created, during the reign of Emperor Dušan, represents the pinnacle of development of the Budva commune, a zenith which it, in the coming centuries, could no longer reach.

Key words: The Statute of Budva. – Zeta Littoral. – Byzantine legal tradition. – Dušan’s Code. – Nomokanon of St. Sava. – Roman Curia and St. Sava Cult. – Venetian Republic.

* Žika Bujuklić, PhD. Professor Faculty of Law University of Belgrade. This article is the result of research within the project *Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System* (179059), supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development.